

The Journal of Academic Social Science Studies

International Journal of Social Science

Volume 6 Issue 3, p. 285-299, March 2013

**ZUHRUF SÛRESİ 43/77. ÂYETE DAİR BİR RİSALE
-SEYİD FEYZULLAH FİNDİKÎ'NİN TAKRİRLERİNDEN-***

SEYİD FEYZULLAH ERZEN

A TREATISE ON 43/77TH VERSE OF QURAN (ZUHKRUF CHAPTER)

-FROM THE NOTES BY SEYYİD FEYZULLAH FİNDİKÎ-

Yrd. Doç. Dr. Şaban KARASAKAL

A.İ.B.Ü. İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Tefsir ABD.

Abstract

Sirnak and its surroundings, before and after Islam, remained under the rule of various principality and states. With the spread of Islam in the region, the scientific movements increased there. Many scholar grew up in Sirnak region as this movements continued increasingly from the first periods. Most of these scholars were the eminent people in the education of Arabic-taught schools. Most of them wrote books and treatises in various fields as well they taught. Most of these books written by them were related with the efforts of understanding of Quran.

---

* Bu tercüme, Seyid Feyzullah Fındîki, *Levâmi'ul-Cevâhir bi İsnâ Aşere Fennen Yücâhir*, ys., 1992/1417 isimli eserin I. Cildi 343-348. varaklar arasında, (و نادوا يا مالك ليقتض علينا ربك) diyerek Zuhruf Sûresi 43/77. âyet hakkında zikredilen bilgilerin daha sonra, (و نادوا يا مالك ليقتض علينا ربك) من بعض تقريرات السيد فيض الله başlıklı, yarım A4 ebadında el yazması 6 varak/12 sayfadan oluşan risalenin çevirisidir. Bu risale, müellifimizin halen Şirnak-Silopi'de imam hatiplik vazifesine devam eden büyük oğlu Abdulkadir Erzen tarafından yeniden tanzim edilmiş, tashihler yapılmıştır. Tercümede kullanılan iki nüsha birbiriyle karşılaştırılmış ve arasındaki farklılıklar, yapılan tashihler ve metinde geçen bir takım kavramların açıklaması dipnot şeklinde tarafımızdan ilave edilmiştir.

This situation has been going on in the region in part, and some scholar have been growing up. One of the major figures from this region is Findiki Sayyid Fayzullah Erzen (Sayyid Feyzullah Erzen b. Sheikh Muhammed b Sheikh Hassan Al-Buhti Al-Findiki), who has works in various fields. We have not some of his works today. As for the present works of him; some of them are published and some of them are hand-written and remain to be interested in. When we look at his work named *Levâmi'ul-Cevâhir bi İthna Ashara Fennen Yucahir* we see that it contains some assessments concerning scholastic disciplines like commentary of Quran, hadith, kelim as well as the different fields like geography, nahiv (Arabic grammar), qiraat (reading of Quran), sarf (Arabic morphology) and literature.

In this paper, we have tried to translate the assessments on the 77th verse of Zukhruf (44th chapter of Quran) from his book called *Levami'u'l-Cevahir bi İthna Ashara Fennen Yucahir*. Seyyid Feyzullah, in this treatise, dealt with the expression of “yâmâliku”, which takes place in this verse. He searched which meaning could be understood from this expression in case it read with “tarkhum”

Key Words: Qur'ân, Seyyid Feyzullâh Findiki, Commentary, Zuhkruf Chapter.

Öz

Şırnak ve çevresi, İslam öncesi ve sonrasında çeşitli beylik ve devletlerin hükümleraltında kalmıştır. Bölgede İslam'ın yayılması ile birlikte ilmî hareketlilik yoğunlaşmıştır. İlk dönemlerden itibaren artarak devam eden bu ilmî faaliyetlerde Şırnak bölgesinde pek çok âlim yetişmiştir. Bunların çoğu Arapça medrese eğitiminde zirve insanlardır. Birçoğu talebe yetiştirmekle beraber, çeşitli sahalarda kitap ve risaleler de yazmışlardır. Te'lif edilen bu eserlerin pek çoğu, nihayetinde Kur'ân-ı Kerîm'i anlama çabasına yöneliktir.

Bölgede bu durum kısmen de olsa devam etmekte, ilim adamları yetişmektedir. Bölgede yetişen önemli simalardan birisi de, çeşitli sahalarda eserler veren, Fındık'lı Seyyid Feyzullah Erzen'dir (Seyyid Feyzullah Erzen b. Şeyh Muhammed b. Şeyh Hasan el-Buhtî el-Fındîkî). Müellife ait eserlerin bir kısmı günümüze kadar gelmemiştir. Mevcut olanların ise, bir kısmı matbu, bir kısmı da el yazma halinde olup, yeni çabaları beklemektedir. Eserleriyle ve talebeleriyle dönemin önemli simalarından birisi haline gelen müellifin, *Levâmi'ul-Cevâhir bi İsnâ Aşere Fennen Yücâhir* isimli eserine baktığımızda, tefsir, hadis, kelim gibi disiplinlerin yanında, coğrafya, nahiv, kıraat, sarf ve edebiyat gibi farklı alanlarla ilgili bir kısım değerlendirmeler de bulunmaktadır.

Bu tebliğimizde müellifin *Levâmi'ul-Cevâhir bi İsnâ Aşere Fennen Yücâhir* adındaki eserinde, Zuhruf Sûresi 43/77. âyete dair değerlendirmelerinin çevirisini yapacağız. Seyyid Feyzullah bu risalesinde ilgili âyetteki “yâ mâliku” ifadesinin terhimli olarak okunması durumunda anlamının nasıl olacağı konusunu ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Seyyid Feyzullâh Fındîkî, Tefsîr, Zuhruf Sûresi.

Seyyid Feyzullah b. Şeyh Muhammed b. Şeyh Hasan el-Fındîkî b. Şeyh Ömer ibn Şeyh Hasan el-Hatîb Siirdî sümme'l-Erzenî'ye, Fahreddîn Râzî(rh)'nin Tefsirindeki İbn Abbas(ra)'ın "ما اشغل اهل النار عن هذا الترخيم / *cehennem ehlinin bu kısaltmayı yapmalarını gerektirecek ne çok meşguldürler?*" sözünün manası soruldu.¹

Tefsirin ibaresi şu şekildedir: İbn Mes'ûd(ra), terhim² için kaf harfini hafzederek (يا مال) şeklinde okumuştur. İbn Abbas(ra)'a, İbn Mes'ud(ra) (يا مال) şeklinde terhimle okuyor denildiğinde İbn Abbas(ra): "ما اشغل اهل النار عن هذا الترخيم / *cehennem ehlinin bu kısaltmayı yapmalarını gerektirecek ne çok meşguldürler?*" demiştir. İbn Abbas(ra)'a şöyle cevap verilebilir: "Böyle bir terhîm (kelimelerin sonunu hafzetmek) güzel ve yerinde olur. Çünkü bu, zayıflık ve acizlik bakımından cehennem ehlinin, kelimelerin ancak bir parçasını söyleyebilecek bir durumda olacaklarını gösterir."³

Bunu Seyid Feyzullah Fındîkî şöyle cevaplamıştır: İbn Abbas(ra)'ın ما اشغل اهل النار sözündeki "ما" ya teaccübiyye⁴ ya da istifhâmiyyedir.⁵

Teaccüb⁶ sözlükte, kendi sebebiyle korktuğu şeyden nefsin hayret ve şaşkınlık duymasıdır. İstılahta ise, teaccüb(hayret-şaşkınlık) inşası için vaz edilen şeydir. Yani infîali nefsiyye.⁷ Teaccübiyye için "ما افعله", "و افعل به" şeklinde iki sîga; teaccüb için ise a-Müteaccib b- Müteacceb bih c- Müteacceb minh şeklinde üç rükun vardır.

¹ Müellif eserin ilgili bölümüne وقد سئلت / soruldu diye başlar. Risalede ise başlangıç olduğu için geleneğe uyularak müellifimiz Seyid Feyzullah Fındîkî'nin silsilesi zikredilerek سئلت Seyid Feyzullah Fındîkî'ye soruldu diye başlanmıştır. Bundan sonra iki nüsha arasındaki farklara, tashihlere işaret etmek üzere Seyid Feyzullah Fındîkî, *Levâmi'ul-Cevâhir bi İsnâ Aşere Fennen Yücâhir*, isimli eser dipnotta *Levâmi'ul-Cevâhir* kısaltmasıyla, *Âyetün Kerîmetün* risalesi de *Risâle* kısaltmasıyla zikredilecektir.

² *Terhim*, Münâdânın son harfinin bazen hafiflik (rahat ve kolay telaffuz etmeyi) sağlamak için hafzedilmesine denilmektedir. Çörtü, M. Meral, *Arapça Dilbilgisi Nahiv*, MÜİFVY., İstanbul 2006, s. 273.

³ Râzî, Fahrüddin, *Tefsîr-i Kebîr ve Mefâtihu'l-Gayb*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1410/1990, c. XIV, s. 227.

⁴ *Teaccüb*: Bir olay karşısında şaşırma, kabullenememe anlamında kullanılır. Bu olay, hayrete düşenin kendisinden südür ederse istifhâm-ı teaccüb; muhatabın şaşırmasına yol açmışsa istifhâm-ı ta'cüb denir. Meydânî, Abdurrahman Hasan Habenneke, *el-Belâğatu'l-Arabiyye Ususüha ve Ullâmüha ve Fünûnüha*, Dâru'l-Kalem, Dımaşk, 1996. II/278.

⁵ *İstifhamiyye*: Sormak manasına gelen istifhâm, kişinin bilmediği bir şeyi sorarak anlamayı istemesi veya soranın önceden bilmediği bir şeyi öğrenmek istemesidir. Matlûb, Ahmed, *Mu'cemu'l-Mustalahati'l-Belâğiyye ve Tetavvurihâ*, Beyrut 1996, s.109; ما'nın da içerisinde bulunduğu istifhâm edatları istenilen bilginin mahiyetine göre değişik şekillerde tasnif edilmektedir. Geniş bilgi için bkz. Eren, Cüneyt-Uzunoğlu, Vecih, *Arapça Belâğat*, Cantaş Yayınları, İstanbul 2012, s. 33-37.

⁶ *Levâmi'ul-Cevâhir*'de teaccüb tarif edilmeden evvel, "Teaccübiyye teaccüble ilgilidir. Çünkü kelimedeki ي harfi, nahivcilerin istilahını araştıran herkesin bilebileceği gibi nisbet içindir." şeklinde teaccübiyye tarifi verilmektedir. v. 344.

⁷ Bir şey karşısında duyulan hayret ve şaşkınlığı anlatan câmid fiillere teaccüb fiilleri denilir. Çögenli, M.Sadi, *Arapça Dilbilgisi Sarf*, Cantaş Yayınları, İstanbul 2012, s. 393.

Müteaccib: (Cim harfinin kesrası ile ismi faildir) Burada müteaccib İbn Abbas(ra)'tır.

Müteacceb bih: İbn Abbas(ra)'ın "ما اشغل اهل النار عن هذا الترخيم" sözüdür.

Müteacceb minh: İbn Abbas(ra) için, cehennem ehlinin halinin büyüklüğü ve onları meşgul eden terhîmden men eden azaplarının şiddetidir. Bilakis, onu unutturuncaya kadar ona yönelmeleridir. Bu, İbn Cinnî'nin düşündüğü⁸ şeklindedir ki, ondan da Fahreddin Râzî ve Âlûsî (Allah onlara rahmet etsin ve razı olsun) nakletmişlerdir.

Bundan anlaşılır ki İbn Mes'ûd(ra) (يا مالك) lafzını terhîm edip (يا مال) şeklinde okuyunca sahabe bunu garip buldu⁹ ve İbn Abbas(ra)'a, "İbn Mes'ûd(ra) âyeti terhîm için kaf harfinin hazfedilmesiyle (و نادوا يا مال) şeklinde okudu. Bu hususta sen ne diyorsun?" diye sordular.

İbn Abbas(ra) onlara teaccüble, İbn Mes'ûd(ra)'un sözünü garipseyerek¹⁰ "ما اشغل اهل النار عن هذا الترخيم / cehennem ehlinin bu kısaltmayı yapmalarını gerektirecek meşguliyetleri olabilir ki?" diye cevapladı. Bunun takdiri, 'onları terhîmle meşgul eden büyük bir şey vardır' veya 'onları büyük bir şey meşgul etti' şeklindedir. Buna dayanarak, teaccübiye nekre midir marife midir? Sibeveyh nekre olduğunu, Ebû'l-Hasen el-Ahfeş de marife olduğunu söylemektedirler.¹¹

Yani teaccüb sözüyle İbn Abbas(ra), cehennem ehlinin (يا مالك) lafzını terhîm etmediklerini ve hallerine uygun olarak terhîmi hatırlamadıklarını kasteder. Bu onların hallerinin kötülüğü ve azaplarının şiddeti sebebiyledir. İbn Mes'ûd(ra)'a ne oluyor da terhîm yapıyor.¹² Yani¹³ İbn Abbas(ra) onların sözlerinde terhîm yapmak ya da yapmamak şeklinde sanat yapmayı unutturacak kadar şiddetli azaplarına¹⁴ hayret ediyor. Bu Fahreddin Râzî'nin Tefsirinde¹⁵ daha önce geçen, "Böyle bir terhîm (kelimelerin sonunu hazfetmek) güzel ve yerinde olur. Çünkü bu, zayıflık ve acizlik bakımından cehennem ehlinin, kelimelerin ancak bir parçasını söyleyebilecek bir durumda olacaklarını gösterir."¹⁶ şeklindeki İbn Cinnî'nin yorumudur.¹⁷

Âlûsî de Rûhu'l-Meânî isimli tefsirinde İbn Cinnî'nin "ما" kelimesinin¹⁸ teaccübiye olarak te'vil edilmesi sözünü tamamıyla nakletti. Bundan Fahreddin Râzî

⁸ *Risâle*'deki تأمله lafzı, *Levâmi'ul-Cevâhir*'de يقوله İbn Cinnî'nin dediği gibi şeklindedir. v. 344.

⁹ Bu cümle *Risâle*'de açıklama olarak ilave edilmiştir. *Levâmi'ul-Cevâhir*'de bulunmamaktadır.

¹⁰ Bu cümle *Levâmi'ul-Cevâhir*'de بالتعجب الانكاري ينكر فيه şeklinde geçmektedir. v. 344.

¹¹ يقول lafzı *Levâmi'ul-Cevâhir*'de يحكم şeklinde geçmektedir. v. 344.

¹² Bu cümle *Levâmi'ul-Cevâhir*'de olmayıp, bunun yerine لا يرخمه ابن عباس ان لا يرخمه geçmektedir. v. 344.

¹³ *Risâle*'de ای şeklinde ilave edilmiştir. v. 2.

¹⁴ *Levâmi'ul-Cevâhir*'de عذابهم yerine حالهم hallerinin şiddeti şeklinde geçmektedir. v. 344.

¹⁵ *Levâmi'ul-Cevâhir*'de tefsir ifadesi yerine كلام şeklinde geçmektedir. v. 344.

¹⁶ *Levâmi'ul-Cevâhir*'de الخ şekline cümlelerin tamamı yazılmazken, *Risâle*'de cümle tercümemizdeki gibi devam ettirilmiş sonrasında الخ denilmiştir. v. 345.

¹⁷ *Risâle*'de المفهوم şeklindeki lafız, *Levâmi'ul-Cevâhir*'de المعنى şeklindedir. v. 344.

¹⁸ *Levâmi'ul-Cevâhir*'de كلمة lafzı bulunmamaktadır. v. 345.

ve Âlûsî'nin her ikisinin de "ما" kelimesini teaccübiyye olarak te'vil ettikleri anlaşılmaz. Bilakis bana göre ikisi de, sadece topu İbn Cinnî'ye attılar o kadar.¹⁹ Kastedileni tamamıyla anlamak için bu tefsire müracaat et.

Bana göre İbn Cinnî'nin yorumu gerçekten zayıftır. Hatta örümceğin ağından daha zayıftır. Ben Arapça'da teaccübe cevabı asla bulamadım. Eğer bulunsaydı belâgat tadından uzak olduğu gibi, zayıf bir vaha olurdu ve fesâhat çiçeklerinden²⁰ uzak olur, makbul de olmazdı.

Bilakis doğruyu şöyle görüyorum. Bu "ما" teaccüb için değil, istifhâmi inkârîdir. Fakat²¹ teaccüb manasına gelmektedir. Bu nahivcileri takip edenlerin bileceği bir şeydir. Üstad Abdurrahman Câmî(rh) buna²²: "İstifham için olan "ما" dan, teaccüb için istifade edilir" diyerek işaret etmiştir. "وَمَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمَ الدِّينِ / Cezâ gününün ne olduğunu sen nereden bileceksin?"²³ âyetinde olduğu gibi. Sona var. Burada teaccüble kastedilen ta'cîbdir. Düşün.

Buna göre İbn Abbas(ra) için müteacceb minh, İbn Cinnî'nin dediği gibi cehennem ehlinin azabının şiddeti değil, İbn Mes'ûd(ra)'un terhîmi olur. İbn Abbas(ra)'ın terhîm yapmadığı gibi, çok az bir kısmı hariç diğer sahabeler de terhîm yapmadılar. İbn Mes'ûd(ra)'un²⁴ terhîmi gibi bir terhim, Hz. Peygamber(sav)'den vuku bulmamıştır. İbn Abbas(ra) lisanı haliyle: "terhîme güçleri yettiği halde cehennem ehli (يا مالك) lafzında terhîm yapmadılar. İbn Mes'ûd'a (ra) ne oluyor da terhîm yapıyor" diyerek İbn Mes'ûd(ra)'un yaptığı terhîme hayret etmektedir.

Nasıl yapamamışlar?! Cehennem ehli çok konuştular. Kur'ân-ı Kerîm birçok farklı yerde onların konuşmalarını haber vermiştir. Şu kadar var ki, onlardan tahrîp, terhîm, hazîf ve herhangi bir tahrîf az bir surette olsa da gözükmemiştir.²⁵

Cehennem ehlinin, "يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي وَيُنذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ / Ey cin ve insan topluluğu, içinizden, size âyetlerimi anlatan ve bugününüzle karşılaşacağımıza dair sizi uyarın elçiler gelmedi mi? "Kendi aleyhimize şâhidiz." dediler"²⁶ âyetindeki "شَهِدْنَا عَلَى أَنْفُسِنَا / kendi aleyhimize şâhidiz" sözlerine kulak ver.²⁷

"حَتَّىٰ إِذَا آدَرَكُوا فِيهَا جَمِيعًا قَالَتْ أَخْرَاهُمْ لِأَوْلَاهُمْ رَبَّنَا هَؤُلَاءِ أَضَلُّونَا فَآتِهِمْ عَذَابًا ضِعْفًا مِنَ النَّارِ / Hepsi birbiri ardından orada toplanınca sonrakiler, öncekiler için dediler ki: "Rabbimiz, bunlar bizi

¹⁹ Bu cümle *Levâmi'ul-Cevâhir*'de sadece "İbn Cinnî'nin sözüne bakarak, Âlûsî ve Fahreddin Râzî, ما kelimesini kendiliklerinden teaccübiyye diye te'vil etmediler" şeklinde geçmektedir. v. 345.

²⁰ *Levâmi'ul-Cevâhir*'de زهور kelimesi yerine حبال kelimesi geçmektedir. v. 345.

²¹ *Levâmi'ul-Cevâhir*'de لكن kelimesi geçmemektedir. v. 345.

²² *Levâmi'ul-Cevâhir*'de الصنعة kelimesi geçmektedir. v. 345.

²³ İnfitâr, 82/17. Âyet ve sûre numaraları *Levâmi'ul-Cevâhir*'de verilmemiştir. *Risâle*'de Abdulkadir Erzen tarafından ilave edilmiştir. Ancak bazen sûre isimleri ile âyet ve sûre numaralarında sehven yanlışlıklar olmuştur. Bunlar dipnotta tarafımızdan belirtilmiştir.

²⁴ *Levâmi'ul-Cevâhir*'de هو ابن مسعود و cümlesi geçmemektedir. v. 345.

²⁵ Bu paragrafta mefhûm aynı kalmakla birlikte *Risâle*'deki cümlelerde takdim ve te'hîr yapılmıştır. v. 2.

²⁶ En'âm, 6/130. Sehven Bakara Sûresi denilmiştir.

²⁷ *Risâle*'de فاستمع / kulak ver, denilirken; *Levâmi'ul-Cevâhir*'de فاستمع / dinle denilmektedir. v. 345.

saptırdılar. Bunlara ateşten bir kat daha azâb ver!"²⁸ âyetindeki " رَبَّنَا هُوَ لَاءِ أَضَلُّونَا فَآتِهِمْ عَذَابًا ضِعْفًا " / Rabbimiz, bunlar bizi saptırdılar. Bunlara ateşten bir kat daha azâb ver!" sözlerine kulak ver.²⁹

Cehennem ehlinin³⁰ " وَنَادَى أَصْحَابُ النَّارِ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَنْ أَفِيضُوا عَلَيْنَا مِنَ الْمَاءِ أَوْ مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ " / Ateş halkı, cennet halkına: "Suyunuzdan veya Allâh'ın size verdiği rızıktan biraz da bizim üzerimize akıtın (ne olur)!" diye seslendiler."³¹ âyetindeki " أَنْ أَفِيضُوا عَلَيْنَا مِنَ الْمَاءِ أَوْ مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ " / Suyunuzdan veya Allâh'ın size verdiği rızıktan biraz da bizim üzerimize akıtın (ne olur)!" sözlerini tefekkür et.

Dikkatle bak!³² Cehennem ehli³³ kelimelerinden yahut harflerinden az bir şey de olsa noksanlaştırdılar mı? Yahutta Hz. Peygamber(sav) ve sahabe(ra)'den "cehennem ehli zikredilen yerlerde veya daha başka yerlerde dilsizler ya da felakete uğramış kişiler gibi³⁴ sözlerini tamamlamaya veya terhim, hafif suretiyle kelimelerinde tahrife güç yetirememeye; yahutta şiddet yerlerinde hafifletmeye yahut buraların dışında onların konuşmadaki acizliklerini ortaya çıkaracak veya hüsn, fesahat vb. getirmelerini ortaya çıkaracak bir şey sabit olmuş mudur?" Kesinlikle hayır.

Bilakis bundan fazla olarak onlar³⁵, kelime ve harfleri güzelleştirmek, fesahat ve süsleme lafızlarını artırmak şeklinde fesahat yaptılar.³⁶ Misal olarak " وَقَالَتْ أُولَاهُمْ لِأُخْرَاهُمْ فَمَا كَانَ لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ " / Öncekiler de sonrakilere dediler ki: "Sizin bize bir üstünlüğünüz yok."³⁷ âyetindeki " مِنْ فَضْلٍ " kelimesindeki " مِنْ " harfinin ziyadesi gibi. Bu âyetteki " مِنْ " harfi sözü güzelleştirmek için ziyadedir. Âyetteki " فَضْلٍ " kelimesi de öne geçen nâkıs kânenin ismi olarak manen merfûdur.³⁸

" أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ قَالُوا بَلَى قَدْ جَاءَنَا نَذِيرٌ " / "Size bir uyarıcı gelmedi mi?" diye sordu(lar). "Evet, bize uyarıcı geldi" dediler."³⁹ âyetinde, onların " بَلَى قَدْ جَاءَنَا نَذِيرٌ " sözlerindeki " نَذِيرٌ " gibi. Âyetteki ikinci " نَذِيرٌ " makamın gereği olarak güzel⁴⁰ bir nükte olsun diye zikredilmiştir. Bu da tam bir itiraftır. Kendisinden önce başka bir " نَذِيرٌ " kelimesinin zikredilmesiyle, haktan yüz çevirmenin, doğru yoldan uzaklaşmanın, taattan uzak durmanın, kendini

²⁸ A'râf, 7/38. âyet numarası sehven 37 gösterilmiştir.

²⁹ Risâle'de ألقى السمع و / kulak ver, denilmektedir. v. 345.

³⁰ Levâmi'ul-Cevâhir'de أهل النار ifadesi geçmemektedir. v. 345.

³¹ A'râf, 7/50. Âyet numarası sehven 49 gösterilmiştir.

³² Levâmi'ul-Cevâhir'de bulunan ايها القارئ ifadesi Risâle'de kaldırılmıştır. v. 3.

³³ Levâmi'ul-Cevâhir'de ناقص أهل النار denilirken, Risâle'de ناقصوا şeklinde çoğul kullanılmış, fail kaldırılmıştır. v. 3.

³⁴ Buradan sonraki kısım açıklama sadedinde Risâle'de ilave edilmiştir. v. 3.

³⁵ أتهم lafzı Risâle'de ilave edilmiştir. v. 3.

³⁶ Bu cümle her iki eserde de mefhum olarak aynı olmakla beraber, Risâle'de cümlelerde bir nebze değişik ifadeler kullanılmıştır. v. 3.

³⁷ A'râf, 7/39. Âyet numarası sehven 38 gösterilmiştir.

³⁸ مرفوع معنى ifadesi Levâmi'ul-Cevâhir'de bulunmamaktadır. v. 346.

³⁹ Mülk, 67/8-9.

⁴⁰ حسنة kelimesi Levâmi'ul-Cevâhir'de bulunmamaktadır. v. 346.

nefsani şehvetlere ve dünya lezzetlerine kaptırmanın ifadesi olarak güçlü bir metindir.⁴¹

Bütün bu vb. yerlerde cehennem ehlinin sözlerindeki tahrif ve noksanlığın⁴² ortaya çıkmaması, İbn Abbas(ra)'ın "و نادوا يا مالك"⁴³ âyetindeki terhîmin olmaması sözünü destekler. Cehennem ehlinin sözlerindeki kelimelerin bazısının artırılması, hangi kelimeyi isterlerse onunla konuşmaya güç yetirebildiklerine, terhîme ve başka herhangi bir tahrife⁴⁴ zorlanmadıklarına⁴⁵ kesin bir delildir.⁴⁶

Şu kadar var ki, İbn Cinnî(rh): "buradaki terhîmde bir sır vardır. Cehennem ehlinin içerisinde buldukları zaaf ve zilletlerinin büyüklüğü sebebiyle bu makamda dolaylı ihtisar zarureti vardır" dedi. İbn Mes'ûd(ra)'ın yaptığı terhîme ve onun hikmetine olan desteğini sınırlandırdı.⁴⁷

Ben de derim⁴⁸ ki, İbn Cinnî(rh) bu geçen âyetlerdeki terhîm yahut gayrisıyla kırılmaktan ve gayrisından korunmuş olan cehennem ehlinin sözlerinin muhtevasını birazcık düşünseydi verdiği hükmün dışında bir hüküm verir ve görüşünden vazgeçerdi.⁴⁹

Buna göre İbn Abbas(ra)'ın "ما اشغل اهل النار عن هذا الترخيم / cehennem ehlinin bu kısaltmayı yapmaktan men edecek ne meşguliyetleri olabilir ki?" sözünün manası, onları terhimden meşgul ve men eden şey nedir? olur. Yani onlara göre⁵⁰ bir engel yoktur, terhim yapmayı isteselerdi yaparlardı. Çünkü onlar isteselerdi⁵¹ buna ve daha başka şeylere de güç yetirebilirlerdi. Onlar terhim yapmadılar. İbn Mes'ûd(ra)'a ne oluyor da "يا مالك" lafzını "يا مال" şeklinde terhim yapıyor.⁵² Onun terhimine hayret edilir.

Başka bir ifade ile İbn Abbas(ra)'ın "ما اشغل اهل النار عن هذا الترخيم / cehennem ehlinin bu kısaltmayı yapmaktan men edecek ne meşguliyetleri olabilir ki?" sözü, hali ortaya koyan suale cevaptır. Şöyle ki, ona denilse ki İbn Mes'ud(ra) (و نادوا يا مال) şeklinde terhîmle⁵³

⁴¹ Bu cümlelerin tamamı *Risâle*'de açıklama babında ilave edilmiştir. v. 3. *Levâmi'ul-Cevâhir*'de sadece وقد كان و قد كان قبله نذير آخر من جنسه cümlesi geçmektedir. v. 346.

⁴² *Risâle*'de التحريف و النقص kelimeleri kullanılırken, *Levâmi'ul-Cevâhir*'de sadece النقصان kelimesi kullanılmaktadır. v. 346.

⁴³ *Risâle*'de "و نادوا يا مالك" denilirken, *Levâmi'ul-Cevâhir*'de bunun yerine sadece هنا denilmektedir. v.346.

⁴⁴ *Risâle*'deki ائ تحريف آخر و ibaresi, *Levâmi'ul-Cevâhir*'de او تحريف مغاير له şeklinde geçmektedir. v. 346.

⁴⁵ *Risâle*'de açıklayıcı olarak على أنهم و ibaresi bulunmaktadır. v. 3.

⁴⁶ *Risâle*'deki دلالة قاطعة ibaresi (v. 3.) *Levâmi'ul-Cevâhir*'de bulunmamaktadır. v. 346.

⁴⁷ Bu cümle *Levâmi'ul-Cevâhir*'de و صدق سره و حكمته şeklinde geçmektedir. v. 346.

⁴⁸ *Levâmi'ul-Cevâhir*'de و bana göre" ibaresi bulunmaktadır. v. 346.

⁴⁹ Bu ibare *Levâmi'ul-Cevâhir*'de daha kısa biçimde لو تأمل في هذه الآيات السابقة السالمة من الانكسار الترخيمي وغيره لحكم بغير şeklinde geçmektedir. v. 346.

⁵⁰ عندهم lafzı *Risâle*'de ilave edilmiştir. v. 4.

⁵¹ لو أرادوا lafzı *Risâle*'de ilave edilmiştir. v. 4.

⁵² Bu cümle *Risâle*'de açıklama olarak ilave edilmiştir. v. 4.

⁵³ بالترخيم lafzı *Levâmi'ul-Cevâhir*'de bulunmamaktadır. v. 346.

okudu. Soru kokusu gelen bir ifadedir. Bunun takdiri, Ey İbn Abbas, İbn Mes'ûd'un yaptığı⁵⁴ terhîm hakkında ne diyorsun? demektir.

Onlara teaccüb manasını ihtiva eden⁵⁵ istifhâmi inkârî ile cevap verdi ve "ما اشغل ما اشغل اهل النار عن هذا الترخيم / cehennem ehlinin bu kısaltmayı yapmalarını gerektirecek ne çok meşguldürler?" dedi. Yani hangi şey onları bu terhîmden engelledi ve vazgeçirdi. İbn Mes'ud(ra)'un terhîmini garipser. Çünkü onları engelleyecek⁵⁶ bir mani görülmemektedir. Onlar⁵⁷ istedikleri şeyi telaffuza tamamıyla güç yetirmektedirler.

İbn Abbas(ra)'a bu istifhama cevap vermeye engel olacak bir engel yoktur. Bilakis pek çoktur.⁵⁸ "يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلْ امْتَلَأَتْ وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ" / O gün cehenneme: "Doldun mu?" deriz. "Daha yok mu" der."⁵⁹ âyetindeki "هَلْ مِنْ مَزِيدٍ" / Daha yok mu" ifadesi gibi.

Hz. Peygamber(sav)'in "او غير ذلك يا عائشة؟" / Buna inanıyor musun ey Âişe?"⁶⁰ sözü gibi. غير kelimesi ötreli olduğunda, hazfedilen mübtedânın haberi olur. Bu durumda cümlenin takdiri "Buna inanıyor musun ey Âişe(ra). Durum senin dediğinin zıddındır." şeklinde olur. Yahudi çocuklarından birisinin öldüğü Hz. Âişe(ra)'ye söylendiğinde onun: "Cennet kuşlarından bir kuş" sözüne cevap olarak söylenmiştir.⁶¹

Hz. Peygamber(sav)'in "أو لكلكم ثوبان" / her birinizin iki elbisesi mi var?" sözü gibi. Bir elbise ile namaz hakkında soru sorana verilen cevap gibi. Bunların benzerleri oldukça fazladır.

"و افعله", "و افعله به" şeklindeki iki teaccüb sîgasından birisiyle cevaba gelince, araştırabildiğim kadarıyla Arap kelimünde buna rastlamadım.⁶² Bu durumu, zevki selim sahibine gizli kalmayacağı gibi, suale uygun olmayan, çirkin bir şey olarak görüyorum.⁶³

Nasıl olmasın? Cevaba teaccüb nerede? Çünkü aralarında asla irtibat yoktur. İstifhamın cevabı ile teaccübün cevabı arasındaki farkı hissetmek istiyorsan⁶⁴ farklı mesleklerdeki misalleri hatırına getir; istifhamla cevabın güzel, teaccüble cevabın çirkin olduğunu görürsün.

⁵⁴ Risâle'de açıklama kabilinden ilave edilmiştir. v. 4

⁵⁵ Bu ibareler *Levâmi'ul-Cevâhir*'de farklı lafızlarla المستفاد منه التعجب şeklinde geçmektedir. v. 347.

⁵⁶ *Levâmi'ul-Cevâhir*'deki ذلك عن ذلك ibaresi(v. 347), *Risâle*'de يمنعهم عنه şeklinde geçmektedir. v. 4.

⁵⁷ *Risâle*'de لأنهم şeklinde geçen lafız, *Levâmi'ul-Cevâhir*'de هم şeklinde geçmektedir. v. 347.

⁵⁸ *Levâmi'ul-Cevâhir*'deki كثير جدًا ibaresi, (v. 347), *Risâle*'de كثير و كثير şeklinde geçmektedir. v. 4.

⁵⁹ Kâf, 50/30.

⁶⁰ *Levâmi'ul-Cevâhir*'de hadisin kaynağı ile ilgili bilgi verilmezken, *Risâle*'de sadece müttefekun Aleyh denilmektedir. Hadis İbn Mâce, Muhammed b. Yezid, *Sünenü İbn Mâce, Kader*, 10 Çağrı Yay. İstanbul 1413/1992 de geçmektedir.

⁶¹ Bu cümle *Levâmi'ul-Cevâhir*'de bulunmaktadır.

⁶² Bu lafız *Levâmi'ul-Cevâhir*'de وجدته şeklinde geçmektedir. v. 347.

⁶³ Müellif buradaki görüşünün ardından *Levâmi'ul-Cevâhir*'de والله أعلم demişken *Risâle*'de bu cümle çıkarılmıştır. v. 4.

⁶⁴ Bu cümle *Levâmi'ul-Cevâhir*'de sadece ذلك lafzı ile ifade edilirken (v. 347), *Risâle*'de uzun açıklama yoluna gidilmiştir. v. 4.

Misal olarak senin “رجع زيد من سفره؟” / Zeyd yolculuktan döndü mü?” sözüne cevap⁶⁵, “ما عقل زيداً” / Zeyd ne akıllı oldu” şeklinde teaccüble olursa bu çirkindir. Ancak “هل يمضى عمره في الغربة” / onun ömrü gurbette mi geçiyor?” şeklinde istifhamla olursa bu cevap güzeldir.⁶⁷ Bu misale akla gelen diğerlerini de kıyas et kıl ü kâl arasındaki farkı gör.

Akranları arasında tek ve zamanının meşhur âlimi⁶⁸ amcam, hocam Seyid Ali Fındîkî bize çok şey anlattı.⁶⁹ Onlardan birisi de Zeynep isimli küçük kızının hikâyesidir. Seyid Ali Fındîkî dedi ki: “Bir gün odamda otururken Zeynep geldi kucağıma oturdu. Cebinde renkli bir şeker gördüm. Şekeri bana ver dedim. Zeynep: “Babacığım! ما أحسن سلسلة ساعتك / Saatinin zinciri ne güzel” dedi. Ben de bırak saatin zincirini de şekeri ver dedim. Zeynep tekrar bana “zincirinin süslemesine bak ne güzel” dedi. Ben suali her tekrarladığımda o da sualime uygun olmayan bir şekilde teaccüble cevabını tekrarlıyordu” Anladım ki o gerçekten, sualden bilgisiz olmakla beraber istediğimi terk etmemle meşgul olacak kadar zeki birisi idi.

İşte böylece Zeyneb’in cevabı babasının sualine uygun olmadı. Zira allâme babasının cevabına razı olmadı.

Sen Fahreddin Râzî'nin tefsirinde, keza Âlûsî'nin de, İbn Cinnî'nin sözlerini naklettiğini söylemiştin. Verdiğin bu misaller, Râzî ve Âlûsî'yi tasdik olmaz mı? denirse, ben de olmaz derim.

Âlûsî'ye gelince o, sözünü cümlenin zayıflığına işaret edecek şekilde kullanarak şöyle demiştir: “و بهذا” Yani İbn Cinnî'nin sözüyle İbn Abbas(ra)'a cevap verilir. İlâ Âhirih⁷⁰. “و بهذا” sözü hasr sebebiyle öne geçtiği için “يجاب” kelimesine mütealliktir. Nahivcilere göre normalde geride olması gereken bir lafzın öne geçirilmesi ‘hasr’ ifade eder. Dolayısıyla İbn Cinnî'nin sözündeki cevap ‘hasr’ ifade eder. Yani bize cevap vermemiz gerekmez⁷¹ İbn Cinnî cevap vermiştir. Onun cevabı ister kuvvetli ister zayıf; ister ikna edici olsun isterse olmasın bu ‘hasr’dır. Cevabının kuvvetli olması gerekmez. Çünkü⁷² ‘hasr-ı mutlak’ zaaf da hissettirebilir.⁷³ Ev sahibinin misafire: “Yemek için kusura bakma, hâlbuki evimizde katıksız ekmekten başka bir şey yoktur.” demesi gibi.

⁶⁵ Risâlede bu kelime الجواب şeklinde iken *Levâmi'ül Cevâhir*'de قال و فاجابك رجل و şeklinde v. 347. Cümlelerde takdim te'hîr yapılmış ve ibareler kısaltılmıştır.

⁶⁶ *Levâmi'ül Cevâhir*'de bu cevap “ما احسن زيدا” / Zeyd ne güzel yaptı” şeklindedir. v. 347.

⁶⁷ Bu hükümden sonra *Levâmi'ül Cevâhir*'de والله أعلم ibaresi vardır. v. 347.

⁶⁸ Amcasının vasıfları *Risâle*'de bu şekilde iken, *Levâmi'ül Cevâhir*'de و اوانه و الفريد في عصره و şeklinde geçmektedir. v. 347

⁶⁹ Bu cümle *Risâle*'de لنا ما حكي لنا و كثيرا ما حكي لنا şeklinde iken(v. 5), *Levâmi'ül Cevâhir*'de de لنا مرارا و لنا مرارا şeklinde geçmektedir. v. 347.

⁷⁰ Âlûsî, Şihâbuddîn Mahmud, *Rûhu'l-Meânî fi Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Seb'ül-Mesânî*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts., XXV/102.

⁷¹ *Levâmi'ül Cevâhir*'de عن ابن عباس ilavesi vardır. v. 347.

⁷² Bu cümlede *Levâmi'ül Cevâhir*'de بل denilirken (v. 347), *Risâle*'de لا denilmiştir. v. 5.

⁷³ *Levâmi'ül Cevâhir*'de bulunmayan lafızları الحصر ای المطلق ilave edilmiştir. v. 5.

Bazen hem zaafa hem kuvvete ihtimali olabilir. İnsanların örfünde “ فى القرى كبر ” denilmesi gibi ki, cümlelerin manasının: “Zeyd değer verilmeyen birisidir; Büyük bir köyde oturan, köylü birisidir” şeklinde olması mümkündür. Cümlelerin manasının şöylece anlaşılması da mümkündür: “Zeyd yürekli, akıllı, güzel, düzgün ve açık konuşan biridir. Çünkü köylüdür, şehirlilerin görmediklerini görmektedir. Hayvanlar, bitkiler ve ağaçlarla ilgili şehirlilerin bilmediği çeşitli isimler ve farklı lügatler bilmektedir.”⁷⁴ Bu sebeple Âlûsî, “ هذا جواب قويّ أو حسن أو مقنع أو غير ذلك / Bu, kuvvetli, güzel, ikna edici vb. bir cevaptır” dememiştir.

Râzî'ye gelince⁷⁵ o, İbn Abbas(ra)'ın, “ ما اشغل اهل النار عن هذا الترخيم / *cehennem ehlinin bu kısaltmayı yapmalarını gerektirecek ne çok meşguldürler?*” sözünden sonra “bu te'vîl güzel oldu” diyerek İbn Cinnî'nin te'vîlini nakletmiştir. “ و أجيب عنه ” sözü, meçhuldür, mefûl için bina edilmiştir. Sarfçılar ve nahivciler mebnîyi: ‘faili isimlendirilmeyen yani faili zikredilmeyen’ diye tarif ederler. Şöhreti sebebiyle fail zikredilmeyebilir.⁷⁶ “ خُلِقَ ” / insan yaratıldı” cümlesinde fail Allah Teâlâ'dır. İnsanı Allah yaratmıştır. Bütün mahlûkâtın yaratıcısının Allah olduğu bilindiği için yaratıcı zikredilmemiştir.⁷⁷ Fail, “ شتم الأمير / Emire küfredildi” cümlesindeki gibi, tahkîr/hakaret, küçük görme sebebiyle de zikredilmeyebilir. Yani kendi vatandaşlarından birisi⁷⁸ ona hakaret etmek için küfretti.

Ben zannediyorum ki İmam Fahreddin Râzî, İbn Cinnî'nin sözünü “ و أجيب ” şeklinde meçhul sîgası ile nakletmiştir. Bunu da Âlûsî'nin (Allah ikisine de çokça rahmet eylesin) yaptığı gibi⁷⁹ sözünün, a- Kasem kabilinden olduğuna, b- Tahkir için olduğuna işaret etmek için zikretmiştir. Çünkü o cümleye güvenilseydi, cümleye “ و أجاب عنه ابن جنى / İbn Cinnî cevaplamıştır” sözüyle⁸⁰ veya benzer bir sözle başlaması mümkündü. İbn Cinnî'nin değerlendirmesi bana göre tercih edilendir.

“Sen kim İbn Cinnî kim?! Kendi değerlendirmeni onun değerlendirmesine tercih ediyorsun.” denilirse, ben de nerede İbn Cinnî, nerede İbn Abbas(ra). Çünkü İbn Cinnî de İbn Mes'ûd(ra)'un sözünü, İbn Abbas(ra)'ın sözüne tercih etmektedir derim.

Başka bir ifade ile senin yapman gereken söyleyene değil, söylenene bakmaktır. Bal da arı denilen sinekten/böcekten değil mi? Hz. Ali(ra) kendisine nispet edilen bir söz de: “Söyleyene değil, ne söylediğine bak” demektedir. Bu sözün manası Molla

⁷⁴ Cümlelerin anlamı ile ilgili bu uzun açıklamalar *Levâmi'ül Cevâhir*'de bulunmamaktadır. v. 347.

⁷⁵ *Levâmi'ül Cevâhir*'de Âlûsî(v. 347), *Risâle*'de de Râzî zikredilmektedir. v. 6.

⁷⁶ Bu ilave ibareler *Levâmi'ül Cevâhir*'de bulunmamaktadır. v. 347.

⁷⁷ Bu açıklama cümlesi *Levâmi'ül Cevâhir*'de bulunmamaktadır. v. 347.

⁷⁸ *Levâmi'ül Cevâhir*'de, küfreden kişi hakkında ilave olarak عادى şeklinde sıfat ilavesi vardır. v. 347.

⁷⁹ *Risâle*'de cümle bu şekilde iken, *Levâmi'ül Cevâhir*'de كَمَا لَمْ يَقُلْ ذَلِكَ الْاَلَوْسَى şeklinde v. 347.

⁸⁰ Bu cümle *Levâmi'ül Cevâhir*'de ای (واجاب عنه ابن جنى) و هو (شتم الأمير) و يدلّ على هذا انه لم يقل: (واجاب عنه ابن جنى) ليس بعيداً عن المثال الثاني= و هو (شتم الأمير) و يدلّ على هذا انه لم يقل: (واجاب عنه ابن جنى) ولو كان قويا لقال ذلك

Halil Siirdî'nin *Minhâcü's-Sünne* isimli eserinde “لا تنظر إلى من قال وانظر إلى ما قد قال / *Kimin söylediğine değil, ne söylediğine bak*” şeklinde nazm etmiştir⁸¹.

Seyid Feyzullah Buhtî el-Fındîkî'nin bazı takrirlerindedir. Hz. Muhammed (sav)'e, O'nun âline, ashabına salât ve selam ederim. Hamd âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur. 1999.⁸²

KAYNAKÇA

Âlûsî, Şihâbuddîn Mahmud, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'il-Mesânî*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts.

Çögenli, M.Sadi, *Arapça Dilbilgisi Sarf*, Cantaş Yayınları, İstanbul 2012.

Çörtü, M. Meral, *Arapça Dilbilgisi Nahiv*, MÜİFVY., İstanbul 2006.

Eren, Cüneyt-Uzunoğlu, Vecih, *Arapça Belâğat*, Cantaş Yayınları, İstanbul 2012.

Fındîki, Seyid Feyzullah, *Âyetun Kerime -Ve Nâdev Yâ Mâlik li Yekdı Aleynâ Rabbuke-* ts., ys.,

Fındîki, Seyid Feyzullah, *Levâmi'ul-Cevâhir bi İsnâ Aşere Fennen Yücâhir*, ys., 1992/1417.

İbn Mâce, Muhammed b. Yezid, *Sünenü İbn Mâce*, Çağrı Yay. İstanbul 1413/1992.

Matlûb, Ahmed, *Mu'cemu'l-Mustalahati'l-Belâğiyye ve Tetavvurihâ*, Beyrut 1996.

Meydânî, Abdurrahman Hasan Habenneke, *el-Belâğatu'l-Arabiyye Ususüha ve Ulûmüha ve Fünûnüha*, Dâru'l-Kalem, Dımaşk, 1996.

Râzî, Fahrüddin, *Tefsîr-i Kebîr ve Mefâtihu'l-Gayb*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1410/1990.

⁸¹ *Levâmi'ül Cevâhir*'de açıklamalar burada biterken, عند الله علم الصواب و هذا ما عندى / bu bilgiler benim yanımda olanlardır. En doğrusu Allah katındakilerdir şeklinde ibarelere yer verilmektedir. (v. 348) Bu ibareler *Risâle*'de bulunmamaktadır. v. 6.

⁸² Bu son paragraf *Risâle*'de ilave edilmiştir. v. 6.

ORİJİNAL METİN

أَتَيْتُكُمْ
وَنَادُوا يَا مَالِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ

من بعض تفسيرات السيد فيض الله القندكي .

آيَةُ كَرِيمَةٍ وَيَذُرُّونَ بِلَمَامِكِ لِيَقْتَضِيَ عَلَيْكَ رَبُّكَ *

[تفسیر] ای فخر علیہ بن الشیخ محمد بن رشید حسن العسکری بن الشیخ علی ابن الشیخ حسین بن علی بن ابی طالب عزی عن قول ابن عباس **﴿ تَجِبُ الْكَلِمَةُ فِي تَسْبِيحِ الْفِرَارِيِّ ﴾** وهذا **﴿ مَا شَغَلَهُ الْتَارِيحُ هَذَا التَّرْتِيمُ ﴾** وعبارة التفسير هكذا : **﴿ قَرَأَ ابْنُ سَمُودَ : ﴿ يَا مَالِكُ ﴾ بِحَذْفِ الْكَا فِي التَّرْتِيمِ . قِيلَ لِبْنِ عَبَّاسٍ : إِنَّ ابْنَ سَمُودَ قَرَأَ ﴿ وَتَادُوا يَا مَالِكُ ﴾ ؟ فَجَابَ عَلَيْهِ : أَنَّهُ إِذَا حَسُنَ هَذَا التَّرْتِيمُ ، لَمْ يَدَلَّ عَلَى أَنَّهُمْ لَجُوا فِي الضَّمْفِ وَالضَّفَاةِ لِأَنَّهُمْ لَمْ يَكْتُمُوا أَنَّهُمْ يَذُرُّونَ الْكَلِمَةَ الْبَعْضُ . ﴾** ۱۴ ص ۲۲۷

[فَأَجَابَ] : بَانَ كَلِمَةً مَا فَعَّلُوا ابْنَ عَبَّاسٍ : **﴿ مَا شَغَلَهُ الْتَارِيحُ ﴾** والتجبية ، وما استهامية .
وتجيب ذللمنة : ابتغنا لنفسنا ما نحب سببه .
وفي الإصطلاح : ما وضع لإنشاء التجيب . أو الإنشغال لنفسه .
وله صيغتان

وله صيغتان = مَا أَفْعَلُهُ . وَأَفْعَلُ بِهِ .
والتجيب أركان ثلاثة = تجيب . وتجب به . وتجب عنه .
فالتجيب : بكسر الجيم اسم فاعل ، هو ابن عباس هنا .
والتجب به : هو قوله : ما شغلنا نحن هذا الترتيم .
والتجب منه : لابن عباس ، هو عظيم حال أهل النار ، وشدة عقابهم الذي أشغالهم ومنهم من الترتيم . بن وهي الالتفات إليه حتى أنشأهوه . وهذا بناء على ما تأمله [ابن جني] كان تعلمه منه [الهمام البرزقي ، والآلوسي] جميعاً لتمامه تعالى . وأنها ٢٠ بيتاً .
وفيها معنى هذا : أن ابن سمود **﴿ تَجِبُ لِمَا تَحِبُّ ﴾** (يا مالِك) وقال (يا مالِك) رأى الصحابة ذلك فزجوا . فسلموا **﴿ ابْنَ عَبَّاسٍ ﴾** تأملين : إن ابن سمود قرا **﴿ وَتَادُوا يَا مَالِكُ ﴾** بحذف الكاف ، للتترنيم . أو فاستول في ذلك بالبر . عباس ؟
فاجابهم بالتجيب منكره على ابن سمود قائلاً : **﴿ مَا شَغَلَهُ الْتَارِيحُ ﴾** عن هذا الترتيم « والتفسير : شيء عظيم شغلهم عن الترتيم . أو الذي أشغالهم عنه شيء عظيم . بناء على أن التجبية هي مكرمة أو معرفة ؟
فالأول يتولد (سببويه) وبالثاني يقول (ابن الحسن الأعمش) .

إنكارية ولكن نُشِرَتْ مَعَى التَّجْبِيبِ . وهذا مما لا يخفى على من اتقى الخويين . وقد أشار إلى ذلك الأستاذ عبد الرحمن الجبلي رحمه حيث قال : إن الاستهامية قد استنادتها التجيب : كما في قوله تعالى **﴿ وَتَادُوا يَا مَالِكُ ﴾** [ما يروى الدين] انتهى . ولله بالتجيب هنا التجيب . تأمل .
سورة الانشطار آية ١٨ -
ويلاحظنا يكون التجيب منه لابن عباس **﴿ تَجِبُ ﴾** (ترتيم ابن سمود) لاشتهار أهل النار كما قاله ابن جني فإنه كامل يرتيم ابن عباس . كذلك لم يرتيم سائر الصحابة إلا أول قتلهم وهو ابن سمود **﴿ تَجِبُ ﴾** كما لم يصد هذا الترتيم عن النبي **﴿ تَجِبُ ﴾** أيضا . فكان ابن عباس تجيب من هذا الترتيم الذي صنعه ابن سمود . قائلاً بلسان الهام : إن أهل النار أنسهم لم يرتجوا (يا مالِك) مع قدمتهم على الترتيم . فما بال ابن سمود يرتضه .؟
كيف لا ؟ وقد تكلم أهل النار كثيراً وحكى منهم القرآن الكريم في كثير من المواضع المتفرقة . مع أنهم لم يظهر منهم تحريف قط لا بترتيم ولا بحذف ولا بتجريب ، وأبوابه قليلة .
فأضحى لا قولهم (شهدنا على أنفسنا) في قوله تعالى : **﴿ بِمَسْرُورٍ وَأَلْوَسٍ ﴾**

وعلى ابن عباس . هذا الكلام التجببي : **﴿ تَادُوا الْتَارِيحُ لِمَ يَرْتَجُوا ﴾** (يا مالِك) ولم يخطر الترتيم على بالهم . وذلك لشدة حالهم ، وشدة عقابهم . فما بال ابن سمود يرتضه . أي تجيب ابن عباس من شدة عقابهم . بأنها أنسهم التفتت في دعواتهم بالترتيم أو عدمه . هذا هو تأويل ابن جني المنهوم من التفسير الكبير (البرزقي) الترتيم : وهو قوله **﴿ وَجِبَّ عَنْهُ يَا أَيُّهَا ﴾** هذا الترتيم . لأنه يدل على أنهم لجوا في الضمف والضفاة لا حيث إلى **﴿ وَنُذِرُوا ﴾** (الآلوسي) أيضاً في (تفسير روح المعاني) نزل مسألة (ابن جني بتلها = من أنه يزول كلمة ما بالتجبية . ولا يلزم من ذلك أنها أيضاً يزولها تجبية . . .) ونرى أنها أفضا الكرة القديمة إليه فحسب . فراجع لأحقنا التفسير فنههم المقصود بكماله .
وعندي : إن تأويل ابن جني ضعيف جداً . بل أضعف من نسخ العنكبوت . بلني لم أجده في كلام العرب جواً بالتجيب قط . ولو وجد كان واجباً أيضاً . ومن زهد في الضافة فكيف كان مكاناً ما تطعمهم المبالغة معزولاً . فلم يكن مقبولاً .
بل أرى الصواب : أن ما هذه ليست للتجيب . وإياها استهامية إنكارية

أَلَمْ يَأْتِكُمْ لَيْسَ لَكُمْ بِعَصَايَ عَلَيْكُمْ لِيَأْتِيَكُمْ وَيُزِيلَنَّ عَنْكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا قَالُوا سُبْحَانَ عَلَىٰ نَفْسِنَا (سورة البقرة آية ١٣٠ -

وَلَقَدْ أَسْمَعُ إِلَىٰ جَهَنَّمَ: رَبَّنَا هَؤُلَاءِ أَضَلُّونَا فَأَرْبِهِمْ عَذَابُ ضِعْفًا مَرَّتَيْنِ) - في قوله تلاك (حَيَّ زَا أَدَارِكُوا فِيهَا عَاثَتْ أَخْرَجَهُم لِيَوْمِ رَبَّنَا هَؤُلَاءِ أَضَلُّونَا فَأَرْبِهِمْ عَذَابُ ضِعْفَيْنِ النَّاسِ) - أمرت آية ٣٧ -
وَسَنَّاكَ فِي قَوْلِهِمْ أَهْلِي النَّارِ: (أَنْ أَفِيضُوا عَلَيْنَا مِنَ النَّارِ) وَمَا دَرَكُوا مِنْهُ (وَكَاذِبُ أَصْحَابِ النَّارِ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَنْ أَفِيضُوا عَلَيْنَا مِنَ النَّارِ وَمَا دَرَكُوا مِنْهُ) - أمرت آية ٤٩ -

فانظر بدقة: هل تصدمكم كلماتهم أو من حرفها شيئاً ولو قليلاً؟
أوجه ثبتت عن النبي ﷺ أو من صحابته: أن أهل النار تكلموا في موضع من هذه المواضع أو غيرها أثناء البكاء أو الكروبين الغير القادرين على القيام كلامهم أو قريبت كلامهم بحذف أو تخفيف في موضع التشديد أو غير ذلك مما يظهر عجزهم عن التكلم أو عن الاتيان بالمعنى والفضاحة أو غير ذلك؟ اللهم لا...
بل فضل عن ذلك لهم قد أفصحوا في كلامهم بتفسير الكلمات والحروف وزيادة

وزيادة ألفاظ للتزيين والفضاحة مثلاً...
زيادة (من) في (من فضيل) في قوله تلاك (وَقَالَتْ أُولِيئِهِمْ لِأَخْرَجَهُمْ فَأَكَلْنَا لِكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضِيلِ) أمرت آية ٣١ - فمن فقهه الآية زائدة لتيسير الكلام، وفضل مرفوع معي على أنه اسم كان لناقصة للتقدمة.

وسئل (نذير) في قولهم (بل قد جئنا نذير) في قوله تعالى: (أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ) قالوا: بل قد جئنا نذير) سورة ليل آية ١-٩ -
فندبر الثاني ذكره بكتبة حسنة يقتضيه المقام، وهي الاشارة الى تمام بل المتبين المتوق بالامر من عن الحق والابتعاد عن طريق السوء والنجس عن الطاعة، والاشارة الى انقاذ الدنيا والشهوات النفسانية، مع ذكر (نذير) آخر قبله.

فقد انتمم والتخريف في كلام أهل النار في هذه المواضع وغيرها يوجب لتقول بتمم التخريم في (وَكَاذِبُ أَصْحَابِ النَّارِ) وهو قول ابن عباس، في زيادة بعض الكلمات في كلام أهل النار تلك دلالة قاطعة على أنهم قادرون تمام القدرة على التكلم بأق كلمة شكوا، وعلى أنهم غير مضطرين الى التخريم المذكور وأق قريبت آخر.

فما تقول أنت يا ابن عباس، في حقيقة التخريم = صنع ابن مسعود؟
فأجابهم بالاستفهام الإنكارى الشائب مع التعجب، وقال: (مَا كُنْتُمْ أَهْلَ النَّارِ عِنْدَ هَذَا التَّخْرِيمِ) أي التي شئتم منهم عن هذا التخريم وصنعهم عنه؟ فينكر على ابن مسعود ترخيصه، بل لا يرى أنك مانع عنهم عنه؛ لأنهم قادرون تمام القدرة على التلغظ بما أمر دوا.

وكذا ما منع ابن عباس عن الجواب بالاستفهام، فإنه كثير وكثير، مثل (هل من مزيد) في قوله تعالى: (يَوْمَ تَعْرَضُونَ لَهُمْ هَلْ أَتَاكُمْ مِنْ رَسُولٍ) وَتَقُولُ هَلْ مِنْكُمْ مِنْ نَذِيرٍ؟ سورة ق - آية ٣٠ -
وسئل قوله ﷺ: (أَوْعِيْرَ ذَلِكَ يَا عَائِشَةُ؟) بضم غير لزوم خبر مبتدأ محذوف، تقديره: أنتفقيرين ذلك يا عائشة والأمر غير ما قلت. جواباً لتقول ما كنته رضى (عصموى من عصا من الجنة) بين قولها: مات طفلاً، أطفال اليهود، منتفعية.
وقوله ﷺ: (أَوْعِيْرَ ذَلِكَ يَا عَائِشَةُ؟) جواباً لما سئله عن الصلاة في نوب واحد، وأنت لا هذا كثير وكثير.

مع ان ابن جنى في تفسيره بالترخيم الذي صنعه ابن مسعود في ذلك، وعلى كونه حيث نال؛ وللتخيم في هذا الموضع ستر، وذلك؛ لأنهم لم يطمع بهم فيه صنعت قواهم وذلك لتوسم فكان هذا موضع الاختصاص ضرورة، انتهى كلامه.
وأقول: ان ابن جنى، في قوله لو تأمل في هذه الآيات السابقة أننا، للتحوية لأقول أهل النار، السلة من التصويد والاكسار، بتخيم وغيره، لم يك بغير ما حكم، ولصرف عنه زمام العلم.

فما تقول يكون قول ابن عباس في « ما شغل أهل النار عن هذا التخريم » معناه: أي شئ شغلهم عن هذا التخريم وشتم عنه؟ أو لمانع منه عنهم ولما أرادوا التخريم لرضوا به إذ هم قادرون عليه وعلى غيره لو أرادوا، فأرادوا لم يرتضوا هم، فما بال ابن مسعود يرتضم، أي يرتحم (بالملك) ويتبرأ (بالملك) فعبارة ترخيمه...!
وبعبارة أخرى: إن قول ابن عباس (ما شغل أهل النار عن هذا التخريم) جواب لسؤال يتضنه لعله، فإنه لما قيل له: ان ابن مسعود ذر (وَكَاذِبُ أَصْحَابِ النَّارِ) بالتخريم، لاجل منه راحة سؤال، تفهيمه فانتقل

ساعتك، فقلت لها: دَعِي السَّلَةَ وَاتَّبِعِي سَكْرَةَ. فقلت: أُنظِرني تَرْبِيئَاتِ السَّلَةِ. مَا أَحْسَنُهَا. فَكَلِمَاتُ السَّلَةِ تَكْرَهُنَّ حِيَالَ الْجُودِ بِالْتَّجِبِ الْفِرَاطِ بَقِي السَّلَةِ. فَهِيَ تَكْرَهُنَّ كَمَا كَرِهَتْ حَيْثُ كَانَتْ تَجَاهِلُ عِلْمَ السَّلَةِ وَتَشْتَقُّ فِيهِ أَنْ تَرَى مَا أُهْرِدَ. هَذَا.

وهكذا لم تحسن زينة جوابها مؤلفنا لسؤال أئمة أهل الجوارب بتجيبه لمريض به أبوها العلامة .

إن قول: قد ستملك ابن الغزالي الرزى. وكذا لاكوسى كسبا كلام (ابن حنبل) في تفسيرهما. أولا يكون ذلك تصديقا لهما له ؟ قلت: كلا..

أما لاكوسى: فإنه أورده كلامه حيث يشترك ضعفه؛ حيث قال: «وهذا» أي بتوليد ابن حنبل (عجاب عن ابن عباس) أي قوله (هذا) متعلق بقوله (عجاب) قدم عليه الحصر بما تقر عند القويين من أن تقدير ما حقه التأخير في الجوارب. وفيه أن الجوارب محصور في قول ابن حنبل، أي وليس لنا أن نجيب. وإنما الجواب عنه ابن حنبل. فوفا كان جوابه أوضعا مقنعا كان أولا.. وهذا الحصر لا يلزمه أن يكون الجوارب توفا. إذ ربما يشتر الحصر في المطلقات. بالضمف: كقول الضمف للضمف «أهني في الطعام إن

وأما الجوارب بصفة من صيغة التجب، وهذا ما أفعله. وقول به: فألفيته في كلام العرب على قدر ما استقر به، وأمرى ذلك شيئا كما تكلمها وفي مطالبتي للسؤال. كما لا يخفى على صاحب الذوق السليم.

كيف لا...؟ وإن التجب من الجواب؟ إذ لا ارتباط بينهما أصلا. وإن أهدت أن تحس بالفرق بين الجواب بالاستفهام وبين الجواب بالتجب، فأحضر في ذلك أنثلة من شئ يسألون. تجد أن الجواب بالاستفهام حسن وبالتجب قبيح.

فمثلا.. قولك: رجع زيد مع سفره.؟ الجواب = (ما اعتقل زيدا) قبيح (وهو عيوني في الغربة؟) حسن.

وقر على هذا المثال كلما جاز في الببال تجد الفرق بين التعليل والتعلل.

وكثيرا ما حكى لنا العالم المشهور في زمانه المغربي بديه أقرانه عجي وسادات السيد على الفندي قصة بنت صغيرة له مسماة بزينة: تألذ بها جالنتي يوما حتى جلست في حجرى. فوجبت في حبيها سكرة ملونة فقلت لها: أعطني سكرة. فألت: أباي ما أحسن سلسلة ساعتك

وأظن: أن الإمام الرزى رحمه الله حكى قول ابن حنبل بقوله وأجيب بالبناء للمفعول. إشارة إلى أن قوله من قبيل التسم النافى المتعبر إذ لو كان معتادا لكانت له إجابة. لأنه لا يمكن أن يبدله بقوله (وأجيب عنه ابن حنبل) أو ما يشابه ذلك. كما فعل ذلك الآكوسى. رحمه الله تعالى رحمة واسعة. فتأويل ابن حنبل مبروح عذري..

(فإن قيل: فإير أنت من (ابن حنبل) حتى ترتجح تأويلك على أوليه؟ قلت:؛ وأير (ابن حنبل) من (ابن عباس) حتى يرتجح قول (ابن حنبل) على قوله؟

وبعبارة أخرى: يليل بالنظر في القول لا في المثال. فإن العسل من فواحين وهو النحل ليس؟... وما يروي على غيره منه وجه: أنه قال: (لا تنظر لي لأن قال: فنظر لي ما قل). ونظمت عن جده الملا خليل العمري في كتابه (سهاج السنة): (لا تنظر لي من قال) ونظرت لي ما قد قال).

من بعض تقارير السيد فيض الله الرحمن الرحيم الفندي
 وإيرى داسم على سيدنا محمد النبي الذي تمجده
 وعلى آله وصحبه أجمعين

والله سبحانه وتعالى
 1999م

إذ ليس في بيتنا - وكان أبرز بلا أدب «...» وهو يعجز الضمف والتوة كما يتلذذ غير الناس؛ (في القرى كبر زيد)؛ أي عجزك أن يكون معناه زيد: لا اعتبار به لأنه قروي وفي القرى كبر. أو يمكن أن يكون معناه زيد شجاع وما نقله وضيف. لأنه قروي. رأى ما لم يره المدنيون و تعلم اللغات المتفرقة وأسما أنواع الحيوان والنباتات والأجوار وغيرها مما لم تعلم المدنيون. ولهذا لم يقر الآكوسى (وهذا جواب قروي أحسن أو متبحر أو غير ذلك).

وأما الرزى: فلأنه حكى تأويل (ابن حنبل) بعد قوله (ابن حنبل) = (ما أشغل أهل زمانه عن هذا الترحيم) قال: وأجيب عنه: بأنته (بما أحسن هذا الترحيم) فتول: (وأجيب عنه) مبتدئ للمفعول. والمفعول وكذا الفاعل يعرضون للمبتدئ المفعول بتولهم (وهو ما يسمى فاعله) أي لم يذكر فاعله. وعدم ذكره: إما لشهرته نحو (مخلة الإنسان) أي خلقه له، فله شهرة أن الخلق صنع الله تعالى لم يذكر لصانع. وأما محاربه: نحو (سليم الأمير) أو شفه فرد من أفراد عبيته وأظن